

Εισήγηση στο 6^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος «Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα», με θέμα: «Δυνατότητες αξιοποίησης του Δημοτικού Τραγουδιού σε Διαθεματικά σχολικά προγράμματα: ένα παράδειγμα». (Αθήνα 5-7 Δεκεμβρίου 2008). (Πρακτικά Τόμος Α΄, σ. 693-700). ISBN 978-960-459-079-7.

Δυνατότητες αξιοποίησης του Δημοτικού Τραγουδιού σε διαθεματικά σχολικά προγράμματα: ένα παράδειγμα

Βασίλης Ι. Γεργατσούλης

Η παγκοσμιοποίηση, που βιώνουμε, δεν εκφράζεται μόνο στον τομέα της οικονομίας αλλά επηρεάζει όλο το πολιτισμικό οικοδόμημα, δρα ισοπεδωτικά και επιβάλλει μια κοινή πολιτισμική συμπεριφορά, αυτή των ισχυρών οικονομικά και πολιτικά (όχι απαραίτητα και πολιτισμικά) χωρών.

Η πολιτισμική πολυμορφία όμως αποτελεί παρακαταθήκη και πλούτο της ανθρωπότητας. Απαιτείται λοιπόν η διαφύλαξη της εθνικής πολιτισμικής κληρονομιάς, όχι για να περιχαρακωθούν οι λαοί αλλά για να συνυπάρξουν μέσα από τον πλούτο του πολιτισμού τους.

Πρόσφορος τόπος ανάδειξης του λαογραφικού πλούτου είναι το Σχολείο και οι νέοι άνθρωποι. Η σύνταξη του Διαθεματικού Ενιαίου Πλαισίου Προγραμμάτων Σπουδών για τα σχολεία (ΦΕΚ 303 & 304/13-3-2003 και ΦΕΚ 1196/26-8-2003) εισάγει τη διαθεματική ολιστική προσέγγιση της γνώσης (Αλαχιώτης, 2004: 5-36). Οι μαθητές αποκτούν γενική παιδεία και αναπτύσσουν κριτική σκέψη. Η Ευέλικτη Ζώνη (ΦΕΚ 917/17-6-2001) παρέχει το πλαίσιο και το χρόνο για οργάνωση και εκπόνηση σχεδίων εργασίας (μέθοδος project). Οι απαιτήσεις ενός σχεδίου εργασίας, το γνωστικό επίπεδο των μαθητών και το ενδιαφέρον τους για το θέμα, προσδιορίζουν τις διδακτικές ώρες που θα απαιτηθούν για ερευνητική δουλειά (ομαδική ή ατομική) και συζήτηση στην τάξη των ερωτημάτων, της μεθόδου έρευνας, των ευρημάτων και συμπερασμάτων. Το πρόγραμμα μπορεί να επεκταθεί και στο Ολοήμερο Σχολείο, που πρέπει «να διαθέτει περισσότερο χρόνο για ερευνητικές και συνεργατικές μορφές αυτορρυθμιζόμενης μάθησης, διαθεματικής προσέγγισης των αντικειμένων και σύνδεσης της σχολικής γνώσης με καταστάσεις και γεγονότα της καθημερινής ζωής» (Αγγελοπούλου, 2004: 51), αφού ο ρόλος του δασκάλου δεν έγκειται στο «να προσφέρει έτοιμες λύσεις, αλλά στο να

εισάγει το μαθητή στην ανακαλυπτική διαδικασία της αυτενεργούς μάθησης εξαντλώντας τα αξιοποιήσιμα υλικοτεχνικά μέσα που διαθέτει ως λειτουργική υποδομή (ΦΕΚ 1366 τ. Β', 18.10.2001)». (Τζανάκη, 2004: 90). Η συνεργασία των εκπαιδευτικών διαφορετικών ειδικοτήτων θα ωφελούσε.

Στην παρούσα μελέτη θα παρουσιάσω μια πρόταση για ένα τέτοιο πρόγραμμα. Δε θα παρουσιάσω ένα σχέδιο εργασίας σε όλες τις λεπτομέρειές του, θα δώσω μόνο κάποιες γενικές κατευθύνσεις και ιδέες. Θα χρησιμοποιήσω το παράδειγμα του δημοτικού τραγουδιού της «Ικέτιδας». Κριτήριο για την επιλογή αποτελεί η δυνατότητα διαθεματικής προσέγγισης του τραγουδιού, που εμφανίζει ιστορικό, θρησκευτικό, κοινωνιολογικό, γεωγραφικό και φιλολογικό ενδιαφέρον.

Η αξιοποίηση πολλών παραλλαγών παρέχει δυνατότητες ομαδικής και συνεργατικής δουλειάς των μαθητών. Θα διατυπώσουν υποθέσεις, θα κάνουν συγκρίσεις, θα ανακαλύψουν τα στοιχεία που απουσιάζουν στις προβληματικές παραλλαγές, θα χρησιμοποιήσουν χάρτες, θα συζητήσουν και θα μελετήσουν μέσα από βιβλία, άρθρα και εγκυκλοπαιδείες ανοιχτά θέματα και θα οδηγηθούν σε συμπεράσματα. Η εργασία μπορεί να αποτελέσει για τους μαθητές εισαγωγή στην ερευνητική επιστημονική μέθοδο, τηρουμένων βέβαια των αναλογιών.

Ας έρθουμε στο τραγούδι. Παρουσιάζω μια παραλλαγή που κατέγραψα το 1998 στην Κάρπαθο. Αποτελείται από 17 ιαμβικούς 15/σύλλαβους στίχους, 15 ανομοιοκατάληκτους και 2 με ομοιοκαταληξία (στ. 16-17). Έχει θέμα την καταδίωξη μιας Ρωμοπούλας από έναν Τούρκο. Η κοπέλα καταφεύγει στο εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου. Ο Άγιος αρχικά την κρύβει, αλλά αργότερα την παραδίδει στον αλλόφυλο και αλλόθρησκο διώκτη της. Εκείνος την παντρεύεται.

- Ένα Τουρκί, Τουρκόπουλο, του βασιλιά το 'γγόνι
μια Ρωμοπούλαν αγαπά και κείνη δε(ν) τον θέλει.
Η κόρη από το φόβο της κι από το(ν) τρομαγμό της
οπίσω αφήνει τα βουνά κι ομπρός της τα λαγκάδια
5 κι η μοίρα της την ήριξε στ' Άι-Γιωργκιού τη(ν) πόρτα.
«Άι μου Γιώργκ', αφέντη μου, μαρμαροθεμελιώτη,
τούτη την ώρα κρύψε με, 'πού του Τουρκιού τα χέρια.
Θα φέρνω αμάξι το κερί κι αμάξι το λιβάνι
και με τα βουβαλόπετσα θα κουβαλώ το λάδι!».*
- 10 Εσκίστησα τα μάρμαρα κι η κόρη μπαίνει μέσα.
Να το Τουρκί κι ενέφανε στο(ν) κάμπο καβαλάρης.
«Άι μου Γιώργκ', αφέντη μου, μαρμαροθεμελιώτη,*

- την κόρην από μου 'κρυψες, να μου τη φανερώσεις!».*
Εσκίστησα τα μάρμαρα κι η κόρη βγήκεν έξω.
15 *Αρπά την από τα μαλλιά, στο(ν) κάμπο κατεβαίνει.*
«Άφησ' με, Τούρκ' απ' τα μαλλιά και πιάσ' μ' από το χέρι
έτσι 'τον από το Θεό, για να 'ινούμε ταίρι!».

Πληροφορήτρια: Μαγκαφούλα Κωστάκη του Μηνά, έτος γέννησης 1915, Γ' Δημοτικού, αγρότισσα, Όλυμπος Καρπάθου.

Γιατί ο Άγιος να παραδώσει την κοπέλα σε έναν αλλοεθνή και αλλόθρησκο; Λείπει κάτι από το τραγούδι που εξηγεί την περιέργη συμπεριφορά του Αγίου; (Συζήτηση στην τάξη για την προφορική διασωση των ασμάτων οφείλονται οι παραλείψεις στίχων και τα νοηματικά χάσματα που παρατηρούνται συχνά).

Γιατί το κορίτσι δέχεται στο τέλος του τραγουδιού να γίνει ταίρι του εχθρού; (Συζήτηση για τα εμπόδια που υψώνουν εθνικές και θρησκευτικές διαφορές στην επαφή των λαών).

Αξίζει να επιχειρήσουμε τη χρονολόγηση και κατάταξη του τραγουδιού. Αν παρακολουθήσει κανείς τις επιστημονικές εκδόσεις δημοτικών τραγουδιών, μπορεί να βρει πολλές προτάσεις κατάταξης (Πολίτης, 1914, Λουκάτος, 1992⁴: 94-95).

Ας ξεκινήσουμε από το πρώτο ερώτημα: Η κοπέλα ικέτευε τον Άγιο να την κρύψει τάζοντάς του (Αλεξιάδης, 1987: 253-265) κερι, λιβάνι και λάδι. Μήπως ο Τούρκος έταξε στον Άγιο κάτι σημαντικότερο, που λησμονήθηκε στην παραλλαγή μας; Η σύγκριση με άλλες παραλλαγές φωτίζει τα πράγματα:

«Τσαι ένας Τούρκος ήσωσε τσαι πλιά πολλά του τάτζει» (Κάρπαθος)
(Αλεξιάδης, 2001: 138, στ 12).

Ο εκπαιδευτικός μπορεί να δώσει έτοιμες τις παραλλαγές ή να παροτρύνει τους μαθητές να τις αναζητήσουν οι ίδιοι από την προφορική παράδοση, από βιβλία ή στο διαδίκτυο με τη βοήθεια του καθηγητή πληροφορικής (ΦΕΚ 1325/16-9-2003). Ας δούμε τι τάζει στον Άγιο ο Τούρκος σε άλλες παραλλαγές:

A) *«το έμπα κάνομε χρυσό, το έβγα σ' ασημένιο,*
κι απάνω το καμπαναργιό ασήμι κουκλωμένο» (Κρήτη) (Ακαδημία Αθηνών, 1962: 4, στ. 16-17).

B) *«να βαφτιστώ στη χάρη σου εγώ και το παιδί μου·*

εμέ να βγάζουν Κωνσταντή και το παιδί μου Γιάννη» (Λευκάδα)
(Ακαδημία Αθηνών, 1962: 5, στ. 20-21).

Γ) «να φέρνω κάσες το κερί κι οκάδες το λιβάνι
και με την καρβόβαρκα να κουβαλώ το λάδι,
να βαφτιστώ στην χάρη σου να βγω και τ' όνομά σου» (Μύκονος)
(Ακαδημία Αθηνών, 1962: 5, στ. 11-13).

Δ) «σου τάζω αμάξι του κιρί, αμάξι τη θυμνιά
κι στα βουβαλοτόμαρα να κουβανώ το λάδι·
θα φκιάσω κι του τέμπλου σου ούλο μαργαριτάρι,
θα βαπτιστώ στημ πόρτα σου Γεώργης το όνομά μου» (Μακεδονία)
(Καψάλης, 1917: 528, στ. 8-11).

Ε) «να φέρνω οκάες το τσερί τσ' οκάες το λιάνι,
να (β)αφτιστώ στη χάρη Τσου, να βγάλω τ' όνομά Σου» (Κάρπαθος)
(Αλεξιάδης, 2001: 131, στ. 8-10).

Στ) «να φέρν' αμάξιτ το κερί κι αμάξιτ το λιάνι
και με το βουαλλόπετσο να κουαλώ το λάι
και την εικόνα σου χρουσόν να τηπ περικυκλώσω
να 'αφτιστώ στηχ χάρητ σου, να βγάλω τ' όνομά σου!» (Κάρπαθος)
(Μακρής, 2007: 186, στ. 14-17).

Τα τάματα του Τούρκου –που απουσιάζουν από τη δική μας παραλλαγή–, κυρίως η υπόσχεση ότι θα βαφτιστεί Χριστιανός ο ίδιος και το παιδί που θα αποκτήσει, πείθουν τον Άγιο να του παραδώσει το κορίτσι.

Σε κάποιες παραλλαγές ο διώκτης της κοπέλας είναι Σαρακηνός κι όχι Τούρκος.

Α) «Σαρακηνός τήνε θωρεί από το μεροβίγλι» (Κρήτη) (Ακαδημία Αθηνών, 1962: 4, στ. 6).

Β) «Σαρακηνός να κ' έφτασε κοντά στον άϊ Γιώργη» (Λευκάδα)
(Ακαδημία Αθηνών, 1962: 5, στ. 17, Πολίτης, 1914: αρ. 72, στ. 19).

Γ) «Ήκσαν τα και Σαρακηνοί...» (Καππαδοκία) (Ακαδημία Αθηνών, 1962: 6, στ. 18).

Στο τραγούδι συγγέεται η θρησκευτική με την εθνική ταυτότητα, και εξομοιώνονται έτσι οι Τούρκοι με τους Σαρακηνούς. Η λανθασμένη χρήση της μεταβατικής ιδιότητας των Μαθηματικών εξηγεί τη σύγχυση: Αν $A=B$ και $B=\Gamma$, τότε $A=\Gamma$. Αν Σαρακηνός=μουσουλμάνος και Τούρκος=μουσουλμάνος, τότε Τούρκος=Σαρακηνός. Έτσι ο ίδιος ο αλλόφυλος διώκτης φέρεται να λέει ότι δεν είναι Τούρκος, αφού βαφτίστηκε χριστιανός:

«-Δε θέλου Τούρκου να μι λες, μήδι Τουρκί δεν είμι·

στη χάρη του βαπτίστηκα, Γιουργής του όνουμά μου» (Λέσβος) (Καραγιάννης, 1995: 5, στ. 20-21).

Ας μη λησμονούμε ότι οι δημοτικοί τραγουδιστές συνηθίζουν να δανείζονται στίχους από παλιότερα τραγούδια, καθώς «εις την δημόδη ποίησιν σπανίως δημιουργείται τι εντελώς νέον» (Κυριακίδης, 1965²: 91). Έτσι τραγούδια για Σαρακηνούς χρησιμοποιήθηκαν για Τούρκους.

Γιατί όμως το κορίτσι δέχεται στο τέλος του τραγουδιού να παντρευτεί έναν αλλοεθνή και αλλόθρησκο; Ασφαλώς άκουσε το τάμα του διώκτη της, ότι θα βαφτιστεί χριστιανός. Όμως υπήρχε και άλλο εμπόδιο, ο υποψήφιος σύζυγος ήταν και αλλοεθνής.

Ο Νικόλαος Πολίτης θεωρεί ότι το τραγούδι αυτό αποτελεί τμήμα του έπους του Διγενή Ακρίτα και περιγράφει την αρπαγή της κόρης του Βυζαντινού βασιλιά Ανδρόνικου, Ειρήνης, από τον εμίρη των Σαρακηνών, Μουσούρ, την οποία παντρεύτηκε, αφού ο τελευταίος ασπάστηκε το Χριστιανισμό. Καρπός του γάμου ήταν ο Βασίλειος Διγενής Ακρίτας, που για τη διπλή του καταγωγή αποκαλείται Διγενής (Πολίτης, 1914: αρ. 72).

Το τραγούδι αναφέρεται σε πραγματικά ιστορικά γεγονότα, δηλαδή στην «περίφημη προσχώρηση στο βυζαντινό κράτος μιας ολόκληρης αραβικής φυλής, της *Banu-Habib*, το 935/40, για την οποία μας δίνουν πληροφορίες τόσο οι βυζαντινοί όσο και οι Άραβες χρονογράφοι» (Μητσάκης, 1986: 62).

Ανατρέχοντας στο «μυθιστόρημα του Διγενή Ακρίτα» και στις έμμετρες παραλλαγές του, βρίσκουμε το μουσουλμάνο διώκτη της χριστιανής, το Μουσούρ, να μιλά για την καταγωγή του. Όπως ο ίδιος λέει, ήταν μικτής καταγωγής, Έλληνας και Άραβας, με την ελληνική καταγωγή του να υπερισχύει, καθώς ήταν Άραβας μόνο απ' την πλευρά της γιαγιάς του, της κόρης του εμίρη της Μελιτινής Άμβρων. Μετά το θάνατο του πατέρα του, όταν ακόμα ήταν βρέφος, δόθηκε από τη μητέρα του σε Άραβες συγγενείς, οι οποίοι τον ανέθρεψαν (Μητσάκης, 1986: 59, στ. 283-288, της διασκευής Grottaferrata, ΙΔ' αι.). Τώρα εξηγείται γιατί το κορίτσι δέχτηκε να παντρευτεί το Μουσούρ.

Αυτή η άποψη του Πολίτη δε βρίσκει σύμφωνους όλους τους μελετητές, όπως το S. Baud-Bovy και το R. Dawkins (Ακαδημία Αθηνών, 1962: 3, υποσημ. 1), αφού ο συσχετισμός του τραγουδιού με το ακριτικό έπος δε στηρίζεται σε ξεκάθαρα σαφή κοινά στοιχεία (Πετρόπουλος, 1958: 5). Έτσι προτείνεται η ένταξή του στις παραλογές κι όχι στον ακριτικό κύκλο (Μακρής, 2007: 182).

Η άγνοια των δημοτικών τραγουδιστών για όλα αυτά, τους έκανε να κατηγορούν τον Άγιο και να τον εμφανίζουν ως παραδόπιστο προδότη.

A) «Και με το στόμα του 'λεγε, δεν είδα 'γω κοράσι
και με τα μάτια του 'δειχνε στα μάρμαρα αποκάτω» (Κρήτη)
(Περάκης, 1972: 78, στ. 18-19).

Συνήθως το τραγούδι τελειώνει με την επίπληξη (κατάρα) της κοπέλας στον Άγιο:

A) «Δεν είδα Άγιο δίβουλο ωσάν τον αί Γιώργη,
να παραδίδη και Ρωμιά εις των Τούρκων τα χέρια» (Μύκονος)
(Ακαδημία Αθηνών, 1962: 6, στ. 18-19).

B) «Ίδέ τουν ψεύτην άγιουν, άγιουν ή προδότην,
να φανερώνει τη Ρουμνιά στα Τούρκικα τα χέργια» (Μακεδονία)
(Καψάλης, 1917: 528, στ. 16-17).

Γ) -«Άγιε Ψηλορείτη μου, και να γοργοχάλασης·
το έμπα σου, το έβγα σου, σταλίστρα των προβάτω
κι απάνω στο καμπαναργιό η κοίτη τω γ-κοράκω» (Κρήτη)
(Ακαδημία Αθηνών, 1962: 4, στ. 22-24).

Δ) -«'Πο μέσα 'που το ιερό γαάροι να κοιτάτζου
τσαι πάνω 'που το ιερό κοράκοι να φωνάτζου» (Κάρπαθος)
(Αλεξιάδης, 2001: 138, στ. 18-19).

Ε) «Παπάες τσαι γραμματιτσοί, πού το 'βρετε γραμμένο,
να παίρ' ο Τούρκος τη Ρωμιά τσαι να 'ν' συμπαθημένο;» (Κάρπαθος)
(Αλεξιάδης, 2001: 131, στ. 15-16, Στο ίδιο: 144, στ. 14-15, Μακρής, 2007:
186, στ. 22-23).

Τώρα οι μαθητές μπορούν να σχολιάσουν τις κατηγορίες που απευθύνουν οι δημοτικοί τραγουδιστές στον Άγιο (προδότης, δίβουλος, ψεύτης κ.ά.) και να αποφασίσουν αν είναι δικαιολογημένες.

Αν αποδεχτούμε την άποψη του Πολίτη, ότι το τραγούδι της «Ίκέτιδας» ανήκει στα ακριτικά, πρέπει να δημιουργήθηκε τον 9^ο μ.Χ. αιώνα. Αν ο πρωταγωνιστής είναι Τούρκος, το τραγούδι είναι ασφαλώς μεταγενέστερο.

Το πρόγραμμα μπορεί να υλοποιηθεί από μαθητές των Ε' και Στ' τάξεων του Δημοτικού (που έχουν διδαχθεί τη Βυζαντινή Ιστορία) ή από μαθητές που φοιτούν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Ο εκπαιδευτικός θα μπορούσε να επιλέξει μια προβληματική παραλλαγή, η οποία παρέχει δυνατότητες για να διατυπωθούν απορίες, ερωτήματα και υποθέσεις. Μεγάλο πλήθος παραλλαγών μπορούν να αντληθούν από λαογραφικές μελέτες.

Οι μαθητές μπορούν να εργαστούν σε ομάδες (Ματσαγγούρας, 2000) και να συγκρίνουν τις παραλλαγές είτε συνολικά, είτε στίχο προς στίχο (Γλώσσα). Με αφορμή την προσφώνηση «μαρμαθεμελιώτης» για τον

Άγιο Γεώργιο, μπορούμε να συζητήσουμε για τον πλούτο και την πλαστικότητα της λαϊκής γλώσσας και του δημοτικού τραγουδιού, με τα όμορφα σύνθετα (Νάκας, 1985: 28-35).

Το τραγούδι παρέχει αφορμές για συζήτηση σε ποικίλα θέματα κοινωνικού και θρησκευτικού προβληματισμού όπως: οικείο – αλλότριο, κριτήρια επιλογής συζύγου, ο θεσμός του γάμου, ο ναός ως ιερός χώρος ασύλου, σχέση πιστού – αγίου, κατάρτες κ.α. Πρώτιστα μπορεί να σχολιαστεί η βασική προβληματική που θέτει, που σχετίζεται με την εθνική και θρησκευτική ετερότητα, θέμα επίκαιρο σήμερα που η μαζική μετακίνηση πληθυσμών οδηγεί σε ρατσιστικές και ξενοφοβικές αντιδράσεις (Παπάς, 1998: 89-123) και γίνεται απαραίτητη η συμβίωση ανθρώπων με διαφορετικές κουλτούρες. Οι μαθητές μπορούν να δουν τους τόπους δράσης των Ακριτών σε γεωγραφικούς ή ιστορικούς χάρτες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (Γεωγραφία – Ιστορία). Θα θυμηθούν τα προβλήματα του Βυζαντινού κράτους, με τις συνεχείς επιδρομές βάρβαρων πολεμικών λαών και θα μιλήσουν για τη συμβολή των ακριτών στην άμυνα της αχανούς Αυτοκρατορίας. Πρέπει να κατανοήσουν τη σημασία της διπλωματίας, καθώς οι απειλούμενοι συνάπτουν συμφωνίες (για τέτοια είναι και αυτή που αναφέρει το τραγούδι που μελετούμε) με κάποιους εχθρούς, για να κλείσουν τα πολλά ανοιχτά πολεμικά μέτωπα και να είναι αποτελεσματικοί στους πολέμους με τους άλλους επιδρομείς. Μπορούμε να διαβάσουμε και άλλα τραγούδια του ακριτικού κύκλου (Γλώσσα) και να μιλήσουμε για τη λαϊκή πίστη, το τάμα, τη σχέση αγίου – πιστού (Do ut des) (Θρησκευτικά). Οι μαθητές μπορούν να αποδώσουν εικαστικά θέματα του τραγουδιού και να ακούσουν τραγούδια του ακριτικού κύκλου στην τάξη (Μουσική).

Μέσα από την τελική αξιολόγηση της έρευνας οι μαθητές θα διαπιστώσουν βιωματικά ότι η συγκριτική μελέτη των παραλλαγών ενός τραγουδιού μπορεί να φωτίσει τις αλλοιώσεις που ο χρόνος και οι αλλαγές των καταστάσεων έφεραν στη μορφή του. Μια τέτοια μελέτη μπορεί να αποκαλύψει τον πυρήνα ιστορικών γεγονότων, που συχνά βρίσκεται καλά κρυμμένος κάτω από το επικό ή λυρικό ύφος ενός τραγουδιού. Δεν πρέπει να ξεχνάμε όμως ότι το τραγούδι είναι πάνω από όλα έκφραση των βαθύτερων συναισθημάτων του λαού. Γι' αυτό πρέπει να το απολαύσουμε ως τραγούδι.

Βιβλιογραφία

Αγγελοπούλου, Δ. (2004). «Σκοπός και περιεχόμενο του Ολοήμερου Σχολείου». Στο: *Το Ολοήμερο Δημοτικό Σχολείο ως εκπαιδευτική καινοτομία*,

Εισαγωγή – Επιμέλεια Διονύσιος Λουκέρης – Αγνή Μαρκαντωνάτου, Αθήνα: Ατραπός, 45-55.

Ακαδημία Αθηνών (1962). *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, Εκλογή, Τόμος Α΄*, Εν Αθήναις: Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου, αρ. 7.

Αλαχιώτης, Σ. Ν. (2004). «Για ένα σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα: Η διαθεματικότητα και η ευέλικτη ζώνη αλλάζουν την παιδεία και αναβαθμίζουν την ποιότητα της εκπαίδευσης». Στο: *Εκπαιδευτικές καινοτομίες για το σχολείο του μέλλοντος, Τόμος Α΄*, Αθήνα: Τυπωθήτω – Γ. Δαρδάνος, 5-36.

Αλεξιάδης, Μ. (1987). «Do ut des». Δωδώνη, 16 (1), *Αφιέρωμα στον καθηγητή Ι. Παπαδόπουλο*, 253-265.

Αλεξιάδης, Μ. (2001). *Καρπαθιακή Λαογραφία. Όψεις του Λαϊκού Πολιτισμού*, Αθήνα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Καρπάθου, Σειρά αυτοτελών εκδόσεων, αρ. 2.

Καραγιάννης, Ε. (1995). «Λεσβιακές παραλλαγές τραγουδιών του Ακριτικού Κύκλου». Στο: *Λαογραφία*, 37, 1-21.

Καψαλης, Γ. (1917). «Λαογραφικά εκ Μακεδονίας». Στο: *Λαογραφία*, 6, 452-537.

Κυριακίδης, Σ. Π. (1965²). *Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Α΄, Μνημεία του λόγου*, Εν Αθήναις: Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου, αρ. 8.

Λουκάτος, Δ. Σ. (1992⁴, α΄ έκδ. 1977). *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Ματσαγγούρας, Η. (2000), *Ομαδοσυνεργατική διδασκαλία και μάθηση*, Αθήνα: Γρηγόρης.

Μακρής, Μ. (2007). *Τα παραδοσιακά τραγούδια της Ολύμπου Καρπάθου*, Αθήνα: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών, Σειρά Αυτοτελών Εκδόσεων αριθμ. 2, Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.

Μητσάκης, Κ. (1986). *Εισαγωγή στη Νέα Ελληνική Λογοτεχνία, Πρωτονεοελληνικοί Χρόνοι, Μέρος Πρώτο, Από τα τραγούδια του ακριτικού κύκλου έως τους θρήνους για το πάρσιμο της Πόλης*, Αθήνα.

Μιράσγεζη, Μ. Δ. (1978). *Νεοελληνική Λογοτεχνία, Τόμος Α΄*, Αθήνα.

Νάκας, Θ. (1999³, Α' εκδ. 1985). *Γλωσσοφιλολογικά, Α'. Μελετήματα για τη γλώσσα και τη λογοτεχνία*, Αθήνα: Παρουσία.

Παπάς, Α. Ε. (1998). *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική και Διδακτική, Τόμος Α'*, Αθήνα.

Περάκης, Γ. Ι. (1972). *Ραντολόγια. Συλλογή Λαογραφικών σημειώσεων της περιοχής «Κρίτσα» Μιραμπέλλου Κρήτης, τόμος Α'*, Αθήνα.

Πετρόπουλος, Δ. Α. (1958). *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, Τόμος Α'*, Αθήνα: Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 46.

Πολίτης, Ν. Γ. (1914). *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, Αθήνα.

Τζανάκη, Χ. (2004). «Δημιουργικές εργασίες στην προετοιμασία και μελέτη του Ολοήμερου Σχολείου». Στο: *Το Ολοήμερο Δημοτικό Σχολείο ως εκπαιδευτική καινοτομία*, Εισαγωγή – Επιμέλεια Διονύσιος Λουκέρης – Αγνή Μαρκαντωνάτου, Αθήνα: Ατραπός, 89-95.

ΦΕΚ 917/17-6-2001.

ΦΕΚ 1366/18-10-2001.

ΦΕΚ 303 & 304/13-3-2003.

ΦΕΚ 1196/26-8-2003.

ΦΕΚ 1325/16-9-2003.

SUMMARY

In this study suggestions will be made on curriculum integration, preparing a project, for the Flexible Zone in school. A folk song will be used as an example.

Βασίλης Ι. Γεργατσούλης
Εκπαιδευτικός – Διδάκτωρ Λαογραφίας
Αισώπου 8, Νίκαια Αττικής, 184.51
Τηλ. 210-49.26.399
E-mail: vgergatsoulis@yahoo.gr